

DR. OLÁH JÁNOS
Szeged

Kosztolányi korának iskolájáról

Száz éve, 1885. március 29-én született Szabadkán Kosztolányi Dezső, századunk egyik legnagyobb költője és írója. Őt is vonzotta a pedagógushivatás, mint nagy barátait: Juhász Gyulát és Babits Mihályt. Nem véletlenül. Édesapja a szabadkai gimnázium igazgatója volt, aki fizikát tanított, és egyetemista korában egy ideig Helmholtzot, a zseniális német természettudóst is hallgatta. Kosztolányi Dezső édesapja nyomdokain haladva tanár akart lenni. 1903-ban iratkozott be a budapesti egyetem magyar–német szakára. A II. évet Bécsben folytatta, de egyetemi tanulmányait végül nem fejezte be. Lélekben azonban mindig pedagógus maradt, a szegények védelmezője, az igazságtalanság, méltánytalanság leleplezője, tan-árasztó (az utóbbi szavak összevonásából született a nyelvújításkor a tanár szó, Kosztolányi erre is felfigyelt). A magyar irodalom egyik legszebb versét írta édesapjához, a pedagógushoz.

TANÁR AZ ÉN APÁM

Tanár az én apám. Ha jár a vidéki
városban, gyermekek köszöntik ősz fejét,
kicsinyek és nagyok, régi tanítványok,
elmúlt életükre emlékezve, lassan
leveszik kalapjuk. Mint az alvajárók,
kik másfelé néznek. Hentesek, ügyvédek,
írnokok, katonák s olykor egy országos
képviselő is. Mert nagy az én családom.
Nagy az én családom. Kelettől nyugatig,
nyugattól keletig. Nagy a mi családuknk.
Mikor vele megyek, fogva öreg karját,
vezetve az úton, a szívem kitágul,
s szívek között énekel elhagyott szívem.
Az én édesapám az emberek apja,
s én az embereknek testvére vagyok.

19

Az évforduló alkalmából idézzük meg Kosztolányi egyik regényét, az Aranysárkányt. Aki olvasta a könyvet, nem tud másra gondolni sokáig, a mű a ma olvasóját is állásfoglalásra kényszeríti. A ma pedagógusának is lehetnek hasonló problémái. Ma is van vidékiség (gondolkodásban, életmódban), ma is előfordul, hogy kiemelkedő tehetségek nem képességeiknek megfelelő állást kapnak, néhány pedagógusnak ma is gondot okoz, hogy tanítványaival nem tud kapcsolatot teremteni, más nyelven beszélnek, így nem érthetik meg egymást, konzekvens nyíltsággal nem szembesülhetnek. Végül talán több mai pedagógus saját gyermekével sem tud boldogulni. A pedagógus szülő és gyermek nem ismeri egymást. Feltehető a kérdés, hogy igazán jó pedagógusnak tarthatja-e magát az, aki elméletben ismeri ugyan szakmája minden titkát, de ennek gyakorlati megvalósítására saját családjában sem képes.

Mi is történik az Aranysárkányban? Térjünk vissza magára a műre! Sárszezen egy gimnáziumi tanár, Novák Antal élete válságba került. Volt tanítványai megverték, lánya elhagyta, Novák Antal tanár úr öngyilkosságba menekült (holott korábban ezt a megoldást mindig elítélte), halálát azonban nem a külső körülmények váltották ki, hanem meghasonlása, értékrendjének belső összeomlása.

Kosztolányi anyaga egy részét otthonról, Szabadkáról hozta, mint Rónai László írja egy helyen: „... a mű fogalmazása közben ott kísérthettek lelkében a szabadkai nyarak, a felhőtlen édességű diákszerelmek s a szeretetét szemérmesen rejtegető, kísérletei közé húzódo apa alakja”; azonban az író nem elégedett meg csak az emlékekkel, komolyan készült a regény megírására. „Az emlékek, az irónia fölött meg-megcsillanó könnycsepp, a szeretet és a részvét avatta olyan emberivé, ma is élővé az Aranysárkányt.”

Az író mesterien vázolta fel a különböző (talán ma is létező) tanártípusokat, egyéniségeket. Főris, a korlátolt, gyűlölködő tanár, akit jól jellemeznek „pedagógiai” elvei: „Kesztyűs kézzel, barátom, nem lehet nevelni. Vagy van hatalmam, vagy nincs. Füttyülök a modern pedagógiára, azokra a buta álszent elvekre, amelyeket be kellett magolnunk a pedagógiai vizsgán. Mit ér az ilyesmi? Szenteltvíz. Én bizony az órákon is pofozni fogok. Ha nem tetszik... A főigazgató meg a miniszter pedig jöjjön ide személyesen, és maga próbáljon rendet teremteni.” Nyerge Lázár tanár úr sunyi és haszonleső, arról ábrándozik, hogy majd egyszer szőlőt fog venni, semmi más nem érdeklí, kosztosokat tart (csak jómódú diákokat), „mindenkire irigykedik, ki valami anyagi sikerről számolt be”. Bíró Gyurka tanár úr a vidéken elsikkadó, tehetségét alkoholba, mulatozásba fojtó tanár típusa, aki beszélt a rokon népek nyelvein. Tálás Bélát elnyűtte az élet, szó nélkül tűri a mindennapos megaláztatásokat főnöke, kollégái, diákjai részéről.

Mesteriek a diákportrék is. Ebeczky Dezső a stréber eminens: „Jól tanulni elvégre lehet. De olyan jól tanulni, mint ő, az már undorító.” Jelenléte társai között olyan nyomasztóan hatott, „mintha legalábbis egy tanár jött volna közéjük, a gimnázium minden borzalmát magával hozva.” Jámbor, aki „a szóról szóra magolók, a rejtve biflázók közé tartozott, kik beszedik magukba a mondatokat, tankönyveket nyelnek le, és ha kérdezik őket, a tanárok elé okádják.” Latky Aladár, ki nagy számár. Urbán Elemér, ki csak arról nevezetes, hogy minden lyukba belefér. Oláh Gyuszi, a nyolcadik osztály bohóca, hős-szerelmes, ál-rossztanuló, kinek csak a szája jár, s úgy „fújta” a leckét, mint a „vízfolyás”. Huszár Bandi, a nőbolond sportember. Zöldy, ki mindig „röhögött”. Elgondolkodtató, hogy az antiszemita világban az író Glück Lacit, a rokonszenves zsidó fiút tette pozitív hőssé.

A tanítási napok egyhangúan teltek. A diákok ültek a padokban. „Fölöttük a klasszikusok mellszobrai sorakoztak, kiket személyes ellenségüknek tekintettek, latin és görög remekírók... fakó, zöldesszürke arccal...” Gergely, az iskolaszolga a csengőt rázta, majd több helyről kihallatszott: „Szentlélek Úristen, emeld föl hozzád szíveinket... , hogy a szépet és nemeset megérthessük...” A tanulók a tankönyveket lapozgatták, majd hamarosan feleltek, mindenről: „annyi tudásról tanúskodva, amennyit egyszerre a világ legelső tudósai és lángelméi sem tudnak. De a szegény diákok tudnak.”

A tanárok néha összejöveteleket tartottak. A nők több-kevesebb változtatással lemá-solták az előző heti vendégség étrendjét. Az idők során kialakult egy kötelező menü. A vendégségeket „kedélyes összejöveteleknek nevezték, de nem voltak azok. Az ellentétek, melyek a tantestület tagjait elválasztották, itt sem szűntek meg.” A tanárok az iskolán kívül gyermekesek voltak. „A gyermekek, kikkel foglalkoztak, mintegy megfer-tőzték őket... s félszezen mozogtak talán mert többet gondolkoztak, és jobban elfá-radtak, mint mások...” Az asszonyok a társaságban néha jót derültek rajtuk.

Látható tehát, hogy Kosztolányi Sárszeget milyen nagy nyelvi leleménnyel ábrázolta, nem a városról írt, hanem a szellemi sárbaragadtság állapotáról. Itt él Novák

Antal tanár úr, a mű főhőse, akit az író sokoldalúan, belülről is, kívülről is jellemez. Három kalapja volt, ha a szalmakalapot vette fel, diákjai ebből arra következtettek, hogy jó idő lesz. Nyakkendőit is ismerték tanítványai. Egyszer vörösbabos nyakkendőt vett fel, diákjai rögtön megrézték levelezőlapra: „Tónikám . . . Tisztelettel közöljük, hogy nagyon rosszul áll neked, s veszélyeztetni tanári komolyságod. Kérünk, ne vedd fel többet . . .” Kabátzsebeit lehúzták a belerakott holmik. Diákjai „jópofának” tartották. Néha „teadclutánokat” tartott „fiainak”, de nem tudott bizalmas kapcsolatba kerülni tanítványjaival (akik szüleikkel sem kerülhettek bizalmas kapcsolatba, a „jobb” családból való gyerekek[lányok is] a monarchia szokásai szerint kezecskéztak ekkor édesapjuknak is). A folyosón néha belekarolt valamilyik tanítványába, az meghatódott, de amint tanára elfordult, savanyúan vigyorgott társai felé. „Az ő kritikusaiknak, a diákoknak a szeme kegyetlen volt, agya friss, ösztöne szüziessen ősi.” „. . . részekre bontották őt, akár a játékkukat, . . . hogy megnézzék, hogy mi van benne. Közélebe férkőztek . . . szinte testi közelségbe kerülve a folytonos együttlétek alatt, s azt hitték, hogy az tiszteletlenség vagy pimaszság, pedig csak mélységes érdeklődés volt, testvéri mosolygás, a humor, a legnagyobb emberi szeretet.” „A legrosszabb diákok is kissé barátjuknak tartották, a legjobbak is kissé ellenségüknek.” A tanár úr tudatosan alkalmazta a kor legmodernebb pedagógiai elveit: „a tanulóifjúságnak az egymásra való ügyelés önértet ad”, bizonyos esetekben feltétlenül keresztülvitte akarátát, érezte hatalmát a nevelés érdekében, a diákok sárkányeregetését derűs bölcsességgel figyelte, a játék és a munka egységét hirdette.

Novák Antal az első csapást lányától kapta, akinek csak az a lehetőség maradt (a saját apja hagyta csak ezt a megoldást), hogy megszökjön a jószándékú, rokonszenves és gazdag fiúval. Ezt megboszolhatatlan véteknél csak a régi vágású családfői érzékenység minősíthette. Kosztolányi a lány jellemzésével is véleményt mondott: „Hilda megvetette az embereket, lenézte a felnőttek megfigyelőképességét, és úgy látszik, neki volt igaza.”

A második, a döntő csapást volt tanítványaitól kapta. Liszner Vili és Novák afférja, mint Kiss Ferenc írta, nem két, egymás iránt ellenszenvvel viseltető ember ellentétéből és nem is Vili gonoszságából credt (egyébként az életben abból is megbukott), hanem abból, hogy Vili számára a matematika logikája teljesen megközelíthetetlen maradt. Ő a példák olvasása közben nem a lényegre, az általánosra, a szabályosra gondolt, hanem arra, hogy milyen színű lehet a posztó, mely a példában szerepel. A tanár pedig el sem tudta képzelni, hogy az ő tudományát valaki ennyire nem érti. A tanár–diák kapcsolat révén egymásba kellett ütközniük, holott Novák kerülte diákja provokálását, s a boszszuállástól Vili is vonakodott.

A ma tanárának is érdemes elemezni azt a pedagógiai szituációt, amely ily tragikusan, jóvátehetetlenül szembállította a diákot a tanárával, aki ezért maga is hibás volt. Ezt példázza Heller Ágnes idézete is Kosztolányitól: „. . . azt tapasztaltam, hogy még sose sikerült előidézniem egy eseményt, a legkisebbet sem, egészen úgy, amint kívántam volna. Mindig kissé másképp történt, vagy nagyon másként.” A tragikus feleletésnél is ez következett be. Novák lánya fényképét látta meg hirtelen a padok között sétálva (kire mérges volt, s aki elárulta tanítványainak titkát: az érdemjegyek jeleit), majd trágár rajzokat a padokon. Hirtelen nagyon mérges lett. Dúhe a felelő felé fordult, azt kigúnyolta, megalázta, holott mindig tisztelte tanítványai emberi méltóságát.

Sajnos, Novák önérzete nem engedte meg, hogy Vilivel idejében találkozzon. Az érettségén a szakadék még tovább nőtt. Novák az érettségén odasúgott a főigazgatónak (Vili érdekében) tanítványa azonban ezt félreértelmezte. Ez is Kosztolányi elmélete: az egyik ember úgysem értheti meg a másikat.

Az érettségi elnök maga a tankerületi főigazgató volt. Szikár, magas, szigorú pap volt, ismert tudós, kitűnő pedagógus. A plébánián szállt meg. Az igazgatóval is alig bé-

szélt, a tanárokkal nem fogott kezét. A regény érdekes színfoltja az érettségi vizsgálat leírása.

Eljött a bankett ideje is. Elvetemült senkiházik, a tanár egykori tanítványai Vilit nagy nehezen az inzultusba heccelték. Egy éjszaka végül hárman megverték Novák tanár urat, aki ezt nem tudta feldolgozni magában, öngyilkos lett.

Mi lehetett tragédiájának az oka? Derüvel és megértéssel szemlélte az embereket, törkedett esendőségeik megértésére, ennek azonban már a lenéző fölény volt az alapja sokszor. Jellemében is vidéki tanár volt, szigorúan ragaszkodott városa kispolgári érték-ítéleteihez. Finomabb volt, kényesebb, mint környezete. Része volt a kisvárosi világnak, de csak azért, hogy áldozattá nőhessen. Szemérme nem a sértésekhez hozzáédződött modern emberé, hanem a köztisztületben álló régi tanaré. Moralista volt, ki mással nem tudott vitatkozni, mert nem volt kapcsolata, köze máséhoz. Az önmagával folytatott vita volt lételeme. A verés után is meg akarta érteni Vilit, azonban a találkozó nem jött létre, tanítványa elutazott. Novák Antal más megoldást is választhatott volna, ekkor is szerették néhányan: Barabás, az orvos; Pepike, a rokon vénkisasszony; az öreg Tálás, kollégája.

Láthattuk tehát, hogy az Arany-sárcány elgondolkoztat, állásfoglalásra készítet. Kosztolányira emlékezve minden pedagógusnak figyelmébe ajánljuk e művet, az író csodálatosan ábrázolt különböző pedagógiai szituációkat. Jó lenne, ha ezt a regényt minden középiskolás olvasná, aki e nehéz, rögös, de szép hivatást szeretné vállalni. Az Arany-sárcányt 1983-ban adta ki az Olcsó Könyvtár, bizonyára néhol még hozzá lehet jutni. Aki elolvassa, feltehetően más Kosztolányi-művet is kezébe vesz majd.

A Furcsa dolgokban (próza) is ír egy vidéki nyugalmazott tanárról, aki feleségével először utazik a tengerpartra nyaralni. A vonatban a kalauz büntetést fizettet vele. Az öreg összeomlik: „Megbüntették őt, aki egy életet élt le becsületesen. Megbüntették, mint hajdan a rossz diákjait.”

A magyartanárok talán elolvassák újból Kosztolányi kis tanulmányait az írásról (Ábécé a versről és költőről, Ábécé a prózáról és a regényről, A rím elemzése, Kis nyelvtan, Szavak értéktözsdéje, Ábécé a fordításról és a fordításról).

Jó lenne, ha az évforduló kapcsán a tv is bemutatná az Arany-sárcányról készült filmet. Novák tanár úr szerepét Mensáros László játszotta, élete egyik legnagyobb alakítása volt.

Kosztolányira emlékezve mindig jussanak eszünkbe hozzánk – az utókorhoz is – intézett sorai (Vigyázz c. költeményéből):

„Légy őszinte, tiszta, bátor.
Adj példát!”

IRODALOM

- [1] *Kosztolányi Dezső*: Arany-sárcány. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- [2] *Kosztolányi Dezső*: A lámpagyújtó énekel. Válogatta és az előszót írta Szűcs István. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1964.
- [3] *Kosztolányi Dezsőné*: Kosztolányi Dezső. Révai kiad., Bp., 1938.
- [4] *Devecseri Gábor*: Az élő Kosztolányi. Budapest, 1945.
- [5] *Heller Ágnes*: Az erkölcsi normák fölbomlása. Kossuth, Bu., 1957.
- [6] *Rónay László*: Kosztolányi Dezső. Gondolat, Bp., 1977.
- [7] *Kiss Ferenc*: Az érett Kosztolányi. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.